

Dne 30. julija istega leta je akademski slikar pri notarju Antonu Galletu podpisal zadolžnico, kjer se obvezuje, da bo Mestni hranilnici ljubljanski vračal posojilo v višini 28000 din z 8% letnimi in 12% povišanimi obrestmi. Ob tem je zastavil tudi svoje zemljišče s hišo in ateljejem. Njegov zanimiv podpis simbolično odraža težino dejanja. (slika 1)

Za stalno krepitev svojega zdravja je Smrekar potreboval v svoji hiši tudi kopalnico. Ker le ta še ni bila opremljena z banjo in pečmi, je potrkal na vrata Mestne hranilnice. Prosil je za posojilo v znesku 7000 din. Kot potrditev svoje izjave o nujnosti kopalnice se je slikar pod prošnjo narisal v banji in pripisal: »Henricus Manu-fortis, semper laborans«. Kljub temu, da je bil vedno »delujoč«, posojila v dogovorjenem terminu ni uspel odplačati. (slika 2)

Dne 20. decembra 1932 je slikar in grafik Smrekar prosil vodstvo Mestne hranilnice ljubljanske, da bi »zaradi raznih težav krize in

bolezni crkavajoč« plačal v tem letu le zapadle obresti.

V septembru naslednje leto so zdravstveni razlogi prisilili Smrekarja, da je v vljudnostnem pismu prosil hranilnico za potrpljenje pri odplačevanju najetega posojila.

V začetku junija 1934 pa piše Smrekar vodstvu hranilnice in prosi »za potrpljenje in za dovoljenje, da še letos plačam le obresti«. Kot vzrok takega dejanja navaja krizo, brezposelnost in bolezen. V zaključku pisma je zapisal: »Letos se vse to nekako »reši«, če ne bo vse mizerije konec, bo pa mene«.

Opombe

- 1 Arhiv Republike Slovenije, fond Hranilnica Dravske banovine, škafca 22, ovoj Hinko Smrekar.
- 2 Slovenski biografski leksikon, 3. knjiga, stran 397.
- 3 Glej opombo 1.

Zbirka informacijske službe in antifašistične borbe con A in B Julijske krajine

Nevenka Troha

Julijska krajina (Venezia Giulia) zajema tržaško in goriško pokrajino (v mejah Italije po 1. svetovni vojni) ter Istro. Medtem ko Italijani sem štejejo tudi Reko, Slovenci v pojem Julijske krajine vključujemo področje Beneške Slovenije, Reke pa ne. Celotno področje, ki sicer nikoli v zgodovini ni tvorilo upravno zaključene celote, je po koncu 1. svetovne vojne pripadlo, skupaj z Zadrom ter otoki Lošinjem, Cresom in Lastovim, Kraljevini Italiji. Po popisu iz leta 1910 je tu (brez Beneške Slovenije) živelo 1.003.481 prebivalcev, od katerih je bilo 379.789 Italijanov in 516.690 Slovencev in Hrvatov.

Ponovno se je vprašanje pripadnosti tega narodnostno izrazito mešanega predela odprlo že med 2. svetovno vojno. Ob njenem koncu je Jugoslovanska armada zasedla Julijsko krajino s Trstom, a se je 12. junija 1945 morala umakniti na kompromisne meje. Julijska krajina je bila razdeljena na dve coni, A pod angloameriško vojaško zasedbo in B pod zasedbo Jugoslovanske armade. Meja med njima je potekala, z nekaj izjemami, po sedANJI meji med Italijo in Slovenijo. Pravno je celotno področje ostalo do

podpisa mirovne pogodbe oz. do uveljavitve njenih določil v okviru italijanske države.

Zagovorniki priključitve k tedanji Jugoslaviji so se organizirali v enotno politično organizacijo, t.i. Slovansko-italijansko antifašistično unijo (SIAU), organizirano po zgledu Ljudske fronte v Jugoslaviji, v kateri je imela odločilno vlogo enotna Komunistična partija Julijske krajine (KP JK), v katero so se po sporazumu med KP Italije in Jugoslavije združili komunisti tega območja, njeno dejavnost pa je vodila skoraj izključno KPJ. Njen osnovni program je bil priključitev območja k Jugoslaviji, odstranitev ostankov fašizma in vzpostavitev ljudske oblasti. Vanjo so se poleg skoraj vseh slojev Slovencev, ki jih je je družil skupen interes priključitve k matični domovini, ki je prevladal nad ideološkimi razhajanj, vključili tudi zlasti italijanski delavci, ki so v socialistični Jugoslaviji pričakovali razrešitev svojega socialnega položaja.

Vzporedno s političnimi organizacijami, ki so od avgusta 1945 delovale v okviru SIAU, so že v času nemške okupacije nastajali organi ljudske oblasti na čelu s Pokrajinskim narodnoosvobodil-

nim odborom za Slovensko primorje in Trst (PNOO), ki so v coni B Julijske krajine nadaljevali z delom po osvoboditvi. V coni A so kot organi oblasti delovali še v času jugoslovanske zasedbe, nato pa jim je Zavezniška vojaška uprava (ZVU) odvzela oblastno funkcijo, kljub temu pa so z delovanjem nadaljevali do uveljavitve mirovne pogodbe septembra 1947. V času jugoslovanske zasedbe so v Julijski krajini delovali tudi vojaški organi (komande mest), narodna zaščita kot policija pa tudi organi Ozne. Že jeseni 1944 je bilo v okviru PNOO osnovano ljudsko sodišče. Narodna zaščita in ljudska sodišča so bila z odloki ZVU za področje cone A ukinjena poleti 1945.

Gradivo projugoslovanskih političnih in oblastnih organizacij v Julijski krajini hranijo regionalni arhivi in muzeji (Koper, Nova Gorica), v Ljubljani pa Arhiv Republike Slovenije (fondi bivšega arhiva Inštituta za novejšo zgodovino in Zgodovinskega arhiva CK ZKS), arhiv Ministrstva za notranje zadeve in arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja.

Zbirko informacijske službe in antifašistične borbe za področje Julijske krajine (ime je uporabil imetnik gradiva in smo ga privzeli) hrani Arhiv Republike Slovenije. V njej je večinoma obveščevalno gradivo različnih provenienc, političnih organizacij, služb, ki so delovale v okviru PNOO za Slovensko primorje in Trst, pa tudi fragmenti gradiva Ozne in narodne zaščite, skratka organizacij, ki so delovale oziroma zagovarjale priključitev celotne Julijske krajine k Jugoslaviji. Časovno je gradivo nastalo od maja 1945 do septembra 1947, le posamezni dokumenti so nastali kasneje v conah A in B Svobodnega tržaškega ozemlja.

Predstavitev gradiva

1. Gradivo Komisije za antifašistično borbo, ki je bila ustanovljena 30. novembra 1945 kot naslednica komisije za epuracijo (čiščenje ostankov fašizma) pri Glavnem odboru SIAU. Njena osnovna naloga naj bi bilo zagotoviti učinkovito epuracijo v povezavi z odsekom za protifašistično borbo oziroma za fašistične zločine, ki je deloval v okviru PNOO, pa tudi komisijo za epuracijo, ki je delovala v okviru Zavezniške vojaške uprave. Komisije so delovale tudi pri okrožnih organih SIAU; medtem ko so bili pri nižjih imenovani referenti za antifašistično borbo. V zbirki so ohranjeni v glavnem sejni zapisniki. Zanimiv je podatek o prenosu gradiva Komande mesta Trsta in Narodne zaščite v Ljubljano.
2. Gradivo Ljudskega sodišča in Javnega tožilca, za sojenje fašističnih zločinov, ki sta delovala v okviru Mestnega osvobodilnega sveta Trst, obsega pravila in dopise. Ljudsko sodišče je

bilo ustanovljeno, kakor je opredeljeno v pravih, za sojenje fašističnim zločinom proti svobodi ljudstva in njihovim demokratičnim institucijam. Ukrepalo je na podlagi prijave javnega tožilca, epracijskih komisij in posameznikov. Ko je angloameriška Zavezniška vojaška uprava prevzela oblast, je sodne kompetence za to področje prevzelo Izredno porotno sodišče (Corte straordinaria d'assise).

3. Gradivo 3. sektorja Ozne Trst (ohranjeno v fragmentih) iz maja 1945 obsega poročila o njenem delovanju v času jugoslovanske zasedbe Trsta (delo je bilo razdeljeno v dva referata in sicer 1. a) jugoslovanska reakcija, b) duhovščina in 2. a) Gestapo, b) Intelligent Service, c) italijanska reakcija in d) vsa ostala reakcija in posebej organizacijska poročila). Gradivo pooblaščenca Ozne za Slovensko primorje in Trst obsega del korespondence s sekretarjem Glavnega odbora KP JK iz časa od maja 1945 do marca 1946.
 4. Fragmenti gradiva Narodne zaščite Trst pričajo o njenem delovanju v času jugoslovanske zasedbe Trsta - sezname članov, poročila o aktivnostih, razpoloženju med ljudmi. Tako v gradivu Ozne kakor tudi Narodne zaščite so obranjeni sicer skopi, a zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva o tej problematiki dragoceni podatki o aretacijah v času jugoslovanske zasedbe, poizvedbe o aretiranih, intervencije za njihovo izpustitev, pa tudi za izpustitev Italijanov iz ujetniških taborišč v Jugoslaviji. Ohranjen je tudi seznam 962 aretiranih s strani jugoslovanskih oboroženih sil, ki se do 17. decembra 1945 še niso vrnil, in ga je izdelal Comitato per la ricerca degli internati in Jugoslavia (Poizvedovalni odbor za internirance v Jugoslaviji), ter primerjalni seznam z opombami informacijske službe.
 5. Naslednji sklop je gradivo informacijske službe, ki zajema obveščevalno gradivo pa tudi časopise, letake, brošure in druge množično razširjene dokumente italijanskih organizacij in strank, in gradivo o slovenski politični emigraciji oz. t.i. slovenski reakciji v coni A Julijske krajine pa tudi deloma o delovanju v emigrantskih taboriščih v Italiji in njihovo propagandno gradivo, zlasti letake. Ohranjeni so prepisi Informativnega vestnika Slovenije, poročila Ozne o delovanju emigracije, razni sezname.
- Stranke in organizacije, ki so zahtevale ohranitev t.i. rapalskih mej iz leta 1920, so v času do uveljavitve mirovne pogodbe delovale v koalicijskem Comitato di liberazione nazionale Giuliano (CLN Giuliano, tudi Comitato di liberazione nazionale della Venezia Giulia - Narodnoosvobodilni odbor Julijske krajine), ki je deloval kot koalicija krščanskodemokratna.

kratske socialistične, liberalne in komunistične stranke ter Stranke akcije že med nemško okupacijo. Jeseni 1944 so v Julijski krajini za razliko od ostalega dela Italije italijanski komunisti iz CLN izstopili, se združili s slovenskimi v enotno stranko in odtlej zagovarjali priključitev teh predelov k Jugoslaviji, česar vodstvo KPI ni odobravalo. CLN se je med vojno sicer nekajkrat skušal povezati s slovenskim osvobodilnim gibanjem, a so bila pogajanja, zlasti zaradi razhajanj glede ozemeljskih vprašanj, neuspešna. Po vojni je v času jugoslovanske zasedbe deloval v ilegali, ker je bila politika jugoslovanskih oblasti izključujoča, kar je bilo deloma zaradi borbe za prevlado nad ozemljem tudi razumljivo, in so vse, ki niso sprejemali jugoslovanske aneksije teh ozemelj, obravnavali kot fašiste ali kot njihove sodelavce. V času delovanja Zavezniške vojaške uprave je postajal CLN Giuliano, podobno kot tudi zagovorniki priključitve k Jugoslaviji, v svojih programih in delovanju vse bolj radikalen in je deloval delno tudi pod vplivom profašističnih in drugih ekstremnih skupin.

Druge organizacija, ki naj bi skrbela za dvig italijanske zavesti, je bila Lega nazionale, ustanovljena leta 1946.

Stranke in skupine, ki so zagovarjale neodvisnost Julijske krajine zaradi njenih specifičnih ekonomskih pogojev in večnarodnostne sestave prebivalstva, so se združevale v Fronto za neodvisnost svobodne države Julijske krajine.

Gradivo o proitalijanskih in neodvisnih strankah in organizacijah obsega propagandno gradivo, programe, statute, časopisje (le posamezne številke) in nekaj poročil o delovanju. V zbirki je ohranjenih tudi nekaj poročil o delovanju skrajne desnice in oboroženih italijanskih formacij, ki so delovale na tem področju ali pa v Furlaniji (Beneška Slovenija).

6. Gradivo, ohranjeno v fragmentih, nemškega okupatorja (seznam aretirancev, zaslišanje pred policijo in drugo) in fašističnih oblasti pred letom 1943.

7. Gradivo o prebivalstvu - razni sezname in podatki o Slovencih, ki so morali emigrirati v času fašizma, o italijanskih priseljencih, t.i. regnicolih, ki so se v času italijanske države naselili v Julijski krajini, podatki o esulih (Italijanih pa tudi drugih, ki so se izselili iz območij, ki so bila pod jugoslovansko oblastjo in se naselili delno tudi v coni A). Zbirka obsega 4 tekoče metre oz. 479 arhivskih enot. Izdelan je analitični popis.

Problematika

Na področju Julijske krajine sta se v tem času srečala ne le dva naroda, ampak tudi dva v času hladne vojne vedno bolj nasprotujoča si bloka. Tržaško vprašanje, ki je bilo eno od osrednjih vprašanj v povojni Evropi, je v zgodovnopisju dokaj dobro raziskano v njegovem medblokovskem kontekstu in na ravni »visoke diplomacije«. Dogajanje »na terenu«, neposredno med ljudmi in v politiki neposredno vpletenih držav pa še nima širše predstavitve, tako v slovenskem kakor tudi v italijanskem zgodovnopisju. Tako ostajajo odprta vprašanja italijansko-slovenskega sodelovanja v okviru Slovansko-italijanske anti-fašistične unije, njeni odnosi z ostalimi političnimi strankami in organizacijami v Julijski krajini, usmeritve posameznih slojev prebivalstva, povezave z obema maticama, vprašanja, povezana z delovanjem jugoslovanskih zasedbenih oblasti v času 40-dnevne zasedbe cone A od maja do junija 1945. Zbirka vsebuje arhivsko gradivo, ki bo lahko pomembno prispevalo k razumevanju te problematike.

Del gradiva je bil predstavljen na razstavi Trst med vzhodom in zahodom v Arhivu Republike Slovenije.

Arhivsko gradivo o organizaciji osvobodilne fronte v Ljubljani v času italijanske okupacije v letih 1941 do 1943

Lojz Tršan

Večina arhivskih virov za omenjeno problematiko v tem obdobju branijo v Arhivu Republike Slovenije, v Referatu za dislocirano arhivsko gradivo na Tomšičevi 5 in Arhivu Inštituta za

novejšo zgodovino na Kongresnem trgu 1 v Ljubljani. V prvem so predvsem poročila članov ljubljanskega vodstva odpora iz komunističnih vrst, Lidije Šentjurg, Vladimirja Krivica in Mire